

Tytarenko, D. M. (2014). Kulturni protsesy v Ukraini u roky natsystskoi okupatsii (zona viiskovoi administratsii); monohrafiia. Lviv; Donetsk. [in Ukrainian].

Verba, I. V. & Samofalov, M. O. (2010) Istoryk Kost Shtepa: liudyna, vchenyi, pedahoh. Kyiv: Tsentr Pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK. [in Ukrainian].

Yas, O. (2006). Petrov Viktor Platonovych. In V. A. Smolii (Ed.), *Ukrainski istoriky XX stolittia. Biobibliohrafichni dovidnyk. Seriiia «Ukrainski istoriky»*. (Vyp. 2, Ch. 3, pp. 181–184). Kyiv. [in Ukrainian].

Yeremeeva, A. N. (2009). Uchenyy v usloviyakh grazhdanskogo protivostoyaniya: strategii vyzhivaniya. In Ye. F. Krinko (Ed.), *Povsednevnyy mir sovetskogo cheloveka 1920–1940-kh gg.* (pp. 60–72). Rostov n/D: YuNTs RAN. [in Russian].

Zabolotna, T. (2013). Stratehii vyzhyvannia miskoi intelihentsii Ukrainy v roky natsystskoi okupatsii (1941–1944 rr.): teoriia ta praktyka. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, 16, pp. 94–112. [in Ukrainian].

УДК 93:37.01

КОМПЛЕКС ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ ДО ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНОЇ РЕФОРМИ В СРСР У 1958 р.

Асанішвілі Микола, Беліков Олександр

(Донецький національний університет імені Василя Стуса)

Метою цієї статті є аналіз корпусу джерел, які б дали змогу охарактеризувати як тяглість ідеї реформування, так і конкретно-історичні практики втілення реформи шкільної реформи у життя. Автори зробили спробу класифікувати джерела, здійснивши їхню верифікацію та виявивши евристичний потенціал документів. У статті проаналізовано такі групи джерел: документи комуністичної партії, вищих органів влади, статистичні матеріали, документи особистого походження, періодичні видання. Вищезазначені джерела дають змогу реконструювати процес реалізації проведення шкільної реформи в СРСР у 1958 р. Результати дослідження дозволяють розширити інформаційні можливості щодо проблеми дослідження радянської школи.

Ключові слова: історичні джерела, СРСР, шкільна реформа, освіта.

The complex of historical sources to the study of school reform in the USSR in 1958

Asanishvili Mykola, Bielikov Oleksandr

(Vasil' Stus Donetsk National University)

The purpose of this article is to analyze the corpus of sources that would allow to describe both the continuity of the idea of reforming and the concrete historical practices of objectification the school reform in life. The objectives of this text are the classification of sources, their verification and representation of the heuristic potential of documents. The following groups of sources: documents of the Communist Party, the highest authorities, statistical materials, personal documents, periodicals – were analyzed in this article. The aforementioned sources allow to reconstruct the implementation process of school reform in the USSR in 1958. The results of the research allow to expand the information possibilities regarding to problems of research of the Soviet school.

Keywords: historical sources, USSR, school reform, education.

**Комплекс исторических источников
к изучению школьной реформы в СССР в 1958 г.**

Асанишвили Николай, Беликов Александр
(Донецкий национальный университет имени Василя Стуса)

Целью этой статьи является анализ корпуса источников, которые бы позволили охарактеризовать как преемственность идеи реформирования, так и конкретно-исторические практики воплощения реформы школьной реформы в жизнь. Авторы сделали попытку классифицировать источники, осуществить их верификацию и определить эвристический потенциал документов. В статье проанализированы такие группы источников: документы коммунистической партии, высших органов власти, статистические материалы, документы личного происхождения, периодические издания. Вышеупомянутые источники позволяют реконструировать процесс реализации проведения школьной реформы в СССР в 1958 г. Результаты исследования позволяют расширить информационные возможности касательно проблем исследования советской школы.

Ключевые слова: исторические источники, СССР, школьная реформа, образование.

Українська освіта – і середня, й вища – була і є простором реформ. Освіта – це той сегмент соціального життя, який у найтісніший спосіб є зав'язаним на майбутнє, оскільки освіта, власне, й визначає те, яким буде майбутнє. З іншого боку, освіта – це досвід й практики, з якими знайомі всі – і фахівці, й інтелектуали, й обивателі. Тому реформи освіти завжди й усюди викликають бурхливі дискусії, в цих дискусіях ностальгічне минуле зустрічається із власною деконструкцією, а радянська школа часто-густо постає точкою відліку сучасних реформ. Актуальність вивчення історії реформ радянської школи пов'язана як із вище згаданим феноменом, так і з потребою аналізу широких загальноісторичних контекстів, в яких реформування школи було частиною політики та соціальної інженерії, спрямованої на підтримку радянського режиму як такого.

Період 1953–1964 рр. характеризується реформами соціально-економічних інститутів в СРСР, котрі, як зазначила Катаріна Уль, «надали періоду ліберальний відтінок порівняно із попередніми десятиліттями сталінізму, а також брежнєвською ресталінізацією, яка наступила після»¹. Проблема «ліберальності» цього періоду є дискусійною. Дослідження Джуліани Фюрст та Олега Хархордіна дискрибують цей період як часи жорсткого контролю та моральної інженерії. У цьому контексті реформування шкільної освіти, чи спроба реформування, здійснена у 1958–1964 рр., потребує вивчення не тільки з огляду на її загальну вписаність у реформаторський курс радянської влади, а і у контексті продовження політики формування «нової радянської людини» – «будівельника комунізму», завданням якої було, у тому числі й «упокорення молоді», яка поступово знаходила можливості реалізації інших, позарадянських, практик існування, і підготовка до чергового індустріального ривка у змаганні із «західним світом», й вирішення проблеми кадрового забезпечення цього ривка, й пошуки оптимальної моделі нової освіти, яка б надавала молоді не тільки теоретичні знання, але й практичні навички їх реалізації.

Метою цієї роботи є аналіз корпусу джерел, які б дали змогу охарактеризувати як тяглість ідеї реформування, так і конкретно-історичні практики втілення

---

¹ Уль Катаріна. Поколение между «героическим прошлым» и «светлым будущим»: роль молодежи во время «оттепели» // Антропологический форум. – 2011. – № 15. – С. 279.

реформи шкільної реформи у життя. Завданням цього дослідження є класифікація джерел, їх верифікація та репрезентація евристичного потенціалу документів, у тому числі щодо розуміння співвідношення утопічних та репресивних інтенцій у ході її впровадження.

Відповідно до походження та змісту можна виділити такі групи джерел: 1) документи та матеріали ЦК КПРС, ЦК КПУ та обласних осередків, а також праці лідерів комуністичної партії; 2) законодавчі документи вищих органів влади та актові документи виконавчих органів усіх рівнів; 3) діловодна документація державних установ; 4) статистичні дані; 5) періодична преса; 6) джерела особового походження.

Перша група джерел – це документи комуністичної партії СРСР, а також праці та промови її лідерів. Початок офіційного обговорення пропозицій щодо «нової школи» було покладено Й. В. Сталіним у роботі «Економічні проблеми соціалізму», яка була опублікована у 1952 р.

Важливо зазначити, що вихід за межі встановленої для аналізу шкільної реформи хронології є адекватним з огляду на результати дослідження, що представлені у колективній монографії «Острова утопии: педагогичное та соціальне проектування післявоєнної школи (1940–1980-ті)», автори якої переконливо довели, що багато педагогічних проектів та ініціатив з'явилися у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. Це стосується й ідеї політехнізації школи, й її орієнтації на набуття практичних навичок, і на включення у систему шкільної освіти новітнього наукового доробку створених у роки Другої світової академічних та науково-дослідних інститутів, що вивчали проблеми освіти тощо.

Сталінське зауваження про те, що «потрібно далі ввести загальнообов'язкове політехнічне навчання, необхідне для того, щоб члени суспільства мали можливість вільно вибирати професію і не бути прикутими на все життя до однієї якої-небудь професії»², не було спонтанним чи випадковим твердженням. Напроти, погляд на школу як на простір вибору та навчання професії був однією з ідей, запропонованих фахівцями у середині 1940-х – на початку 1950-х рр. Конкретний план реалізації цієї ідеї Сталіним не був запропонований. Втім вихід цієї книги став сигналом до громадськості щодо реформування школи і системи освіти загалом. Як зазначив Петр Сафронов, «ідея політехнізації зберігала проміжний статус, не перетворившись повністю у кліше партійної програми, однак й не отримав детальної концептуальної розробки у радянській педагогіці»³.

Як відомо, документи комуністичної партії передували виконавчим і законодавчим ініціативам в СРСР. У них у загальних рисах окреслювалася реформа, декларувалася, якою мала бути «нова школа». У директиві XIX з'їзду КПРС, який відбувся у 1952 р. зазначалася необхідність розпочати політехнізацію середніх шкіл в СРСР: «З метою подальшого підвищення соціалістичного виховного значення загальноосвітньої школи та забезпечення учням, що закінчують середню школу, умов для вільного вибору професій, передбачається приступити до здійс-

---

² Сталин И. В. Экономические проблемы социализма в СССР. – М.: Издательство Политической Литературы, 1952. – 61 с.

³ Кукулин И. Острова утопии: Педагогическое и социальное проектирование послевоенной школы (1940–1980-е) / И. Кукулин, М. Майофис, П. Сафронов. – Москва: Новое литературное обозрение, 2015. – 327 с.

нення політехнічного навчання в середній школі та проведення заходів, необхідних для переходу до загального політехнічного навчання»⁴.

Партійні директиви були сигналом виконавчим і законодавчим органам влади про необхідність реформувати школу. Згодом у 1956 р. на XX з'їзді партії у директивній документації також озвучена необхідність розвитку трудового навчання у середній школі. На цьому з'їзді М. С. Хрущов у своєму виступі озвучив ідею про необхідність змінити школу: «Серйозним недоліком нашої школи є відомий відрив навчання від життя, недостатня підготовленість випускників шкіл до практичної діяльності. Для того, щоб зміцнити зв'язок школи з життям, необхідно не тільки запровадити у школах викладання нових предметів, що дають основи знань з питань техніки і виробництва, але і залучати учнів до праці на підприємствах»⁵.

Оскільки партія мала вертикальну структуру організації, обласні комітети КПРС ухвалювали рішення про політехнічну освіту у різних областях УРСР та СРСР. Аналіз постанов та рішень, ухвалених на обласному рівні дає можливість визначити як загальні тенденції у реалізації шкільної реформи, так і регіональні особливості. Наприклад, нами були використані матеріали Вінницького обкому КП(б)У, що зберігаються в обласному архіві.

Наступна група джерел – це акти законодавчих і виконавчих органів СРСР. Важливе значення для дослідження шкільної реформи має Указ президії Верховної ради СРСР «Про державні трудові резерви», виданий у 1940 р. Була створена єдина централізована система підготовки робітників для промисловості. Зокрема, у цьому документі зазначалося: «перед державою стоїть завдання організованої підготовки нових робітників з міської та колгоспної молоді та створення необхідних трудових резервів для промисловості»⁶. Навчати планувалося дітей віком від 14 до 17 років. Були створені три типи навчальних закладів трудових резервів «ремісничі і залізничні училища з 2-річним терміном навчання і школи фабрично-заводського навчання»⁷. Указом також визначався статус випускників: «встановити, що всі особи, які закінчили ремісничі училища, залізничні училища і школи фабрично-заводського навчання вважаються мобілізованими і зобов'язані пропрацювати 4 роки на державних підприємствах, за вказівкою Головного Управління Трудових Резервів при Раді Народних Комісарів СРСР, із забезпеченням їм зарплати за місцем роботи на загальних підставах»⁸.

Основні цілі та завдання шкільної реформи були визначені у законі 1958 р. «Про зміцнення зв'язку школи з життям» створив правову основу для реформування середньої освіти. Цей закон легітимізував партійну ініціативу реформування середньої освіти. Головним завданням школи визначалося «підготовка учнів до життя, суспільно корисної праці, подальше підвищення рівня загальної і полі-

---

⁴ XIX съезд КПСС 5–14 октября 1952 г.: документы и материалы. – Москва: Госполитиздат, 1952. – 338 с.

⁵ XX съезд коммунистической партии Советского союза: стенографический отчет. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1956. – 81 с.

⁶ О государственных трудовых резервах // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1940. – Режим доступу: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16448.htm>

⁷ О государственных трудовых резервах // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1940. – Режим доступу: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16448.htm>

⁸ О государственных трудовых резервах // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1940. – Режим доступу: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16448.htm>

технічної освіти, підготовка освічених людей, які добре знають основи наук, виховання молоді в душі глибокої поваги до принципів соціалістичного суспільства, в душі ідей комунізму»⁹. На всій території СРСР планувалося створити «середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням, в яких особи, які закінчили восьмирічну школу, отримують протягом 3 років середню освіту і професійну підготовку для роботи в одній з галузей народного господарства або культури. Співвідношення теорії і практики у виробничому навчанні і чергування періодів навчання та праці встановлюються залежно від профілю спеціальної підготовки учнів і від місцевих умов. У сільських школах навчальний рік слід будувати з урахуванням сезонності сільськогосподарських робіт»¹⁰.

Більш докладні інструкції змін у школі містять актові документи виконавчих і розпорядчих органів влади СРСР. Рада міністрів СРСР і союзних республік видали постанови, в яких визначалися завдання для обласних виконавчих комітетів рад депутатів трудящих. Наприклад, у постанові Ради Міністрів УРСР «Про затвердження положень про восьмирічну школу, середню загальноосвітню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням та вечірню середню загальноосвітню школу» (1959 р.) мова йшла про повну організацію навчання у школі. Цей документ мав директивний характер, відповідно до якого обласні, міські, районні виконавчі комітети створювали політехнічні школи. У постанові визначалися мета та завдання, структура загальноосвітніх навчальних закладів: «середня загальноосвітня трудова політехнічна школа з виробничим навчанням дає повну і середню загальну політехнічну освіту і професійну підготовку для роботи в одній з галузей народного господарства»¹¹. Рішення про вибір професій, яким навчалися діти, ухвалювалося виконавчими комітетами обласних, окружних, районних і міських Рад депутатів трудящих, виходячи з наявності виробничої бази та потреби в кадрах для народного господарства»¹². Отримувати практичні навички професій передбачалося на промисловому, будівельному, транспортному підприємствах. Керівники, згідно з постановою, повинні були створювати умови для проходження учнями практики. У селах практика проводилась в учнівських та колгоспних бригадах. У середніх трудових політехнічних школах створювалися «навчально-виробничі майстерні відповідно до виробничого профілю школи»¹³. У підсумку на основі цієї постанови місцеві виконавчі комітети створювали «нові школи».

Аналогічні постанови ухвалювали виконкоми обласних рад депутатів трудящих, в яких представлена інформація про виконану роботу за завданням міністерства. Ці документи дозволяють відтворити порядок створення нормативно-правової бази реформи шкільної освіти в СРСР та її виконання.

Подальше втілення реформи в життя регулювалося також іншими рішеннями Ради міністрів. Їхнє ухвалення було обумовлено тими проблемами, з якими стикався уряд в реалізації шкільної реформи. Так, у 1961 р. Рада міністрів СРСР

---

⁹ Об укреплении связи школы с жизнью // Библиотека нормативно-правовых актов СССР. – 1958. – Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5337.htm

¹⁰ Там само.

¹¹ Абакумов А. А. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917–1973 гг. – Москва: Педагогика, 1974. – 203 с.

¹² Там само.

¹³ Там само.

видала постанову «Про заходи щодо забезпечення загальноосвітніх шкіл вчительськими кадрами». У ній зазначалося, що «ЦК компартій і Ради Міністрів деяких союзних республік, Держплан СРСР слабо вивчають і недостатньо враховують в планах дійсну потребу в педагогічних кадрах, в результаті чого в багатьох союзних республіках вже в поточному навчальному році відчувається значний брак вчителів»¹⁴. Постанова зобов'язувала «ЦК компартій і Ради Міністрів союзних республік усунути наявні серйозні недоліки у плануванні та підготовці педагогічних кадрів, передбачати у річних і перспективних планах прийом студентів на денні, вечірні та заочні педагогічні навчальні заклади відповідно до потреби шкіл у вчителях і вихователях на 1966–1970 роки»¹⁵. Однак ці постанови мали, ймовірно, декларативний характер, аніж конкретні заходи для усунення недоліків.

Постанови КПРС та Ради Міністрів визначали як початок шкільної реформи, так і її згортання. Зокрема, у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 10 серпня 1964 р. «Про зміни терміну навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням» зазначалося: «Встановити на базі в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням на базі восьмирічної школи замість трирічного дворічний термін навчання»¹⁶.

Важливою групою джерел є діловодна документація державних установ, підприємств і громадських організацій. Значення для вивчення шкільної реформи становлять доповідні записки інспекторів шкільних відділів виконавчих комітетів, у яких висвітлюється реалізація закону «Про зміцнення школи з життям», визначаються виконавці, встановлюються строки виконання. Подібне джерело необхідно розглядати за допомогою кореляції з іншими джерелами інформації.

Протоколи засідань виконавчих комітетів міських, обласних рад депутатів трудящих відображають результати виконання директивної документації. Наприклад, протоколом № 1 (1958 р.) засідання виконкому Вінницької обласної ради депутатів трудящих затверджено план відкриття шкільних виробничих майстерень. Водночас у цьому протоколі відзначені недоліки проведення реформи: «в школах області поєднання навчання з суспільно-корисною працею не набрало ще масового характеру, а класи виробничого навчання охоплюють незначну частину учнів»¹⁷.

Листування голів обласних виконавчих комітетів з Радою міністрів УРСР з питань народної освіти дозволяє зрозуміти регіональну специфіку реалізації реформи середньої освіти. У листуванні відображені проблеми, які виникали під час реформування школи. Найчастіше облвиконкоми скаржилися на брак фахівців, недостатню співпрацю шкіл з підприємствами, де учні мали проходити практику тощо. Наприклад, у доповідній записці колегії міністерства освіти УРСР «Про роботу апаратів обласних відділів народної освіти» про скорочення вчителів зазначено: «Ще недостатньо займаються обласні відділи народної освіти питаннями розстановки, використання і виховання керівних та педагогічних кадрів. Досі не

---

¹⁴ О мерах по обеспечению общеобразовательных школ учительскими кадрами // Собрание постановлений Правительства Союза ССР. – 1961. – Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5717.htm

¹⁵ Там само.

¹⁶ Абакумов А. А. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа...

¹⁷ Сводки, сведения, переписки с учреждениями, предприятиями, организациями Винницы по вопросам выполнения жилищного, капитального строительства и выполнения производственных планов // Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. 151. – Оп 10. – Спр. 40. 203 арк.

використовується кабінетний порядок доукомплектування шкіл вчителями... Питання переміщення або звільнення вчителів вирішується не на місці, а в облВНО. У Миколаївській області за друге півріччя 1957/58 року переміщено або звільнено 205 вчителів, а у самому Миколаєві з 20 вересня 1957 р. по 1 травня 1958 р. переміщено та звільнено 52 вчителів»¹⁸.

Листування виводить на поверхню ще одну важливу проблему, яка ніби перебувала у зоні невидимості для радянських керманичів. Йдеться про те, що Петр Сафронов назвав «нерівністю іншого порядку», яку й дискусії про політехнізацію, й сам процес впровадження реформи виводили на поверхню. «Прихованим фоном радянської освіти був системний брак кадрових та фінансових ресурсів, якість матеріального середовища в школі та рівень компетентності вчителів»¹⁹.

Цінну інформацію містять матеріали ревізій та перевірок – це звіти інспекторів про перевірку шкільних відділів виконавчих комітетів. Відомості районних відділів виконавчих комітетів дають можливість відтворити процес організації виробничого навчання та його перші результати. Наприклад, у відомостях районного відділу виконавчого комітету Бершадського району Вінницької області у Вінницькому обласному відділі народної освіти міститься інформація щодо політехнічних шкіл, кількість випускників, працевлаштованих випускників, їхні короткі біографічні дані, загалом інформація щодо реалізації реформи в районі. Матеріали звітів та перевірок, незважаючи на можливі перекручення (приписки, замовчування) відомостей, дають змогу поставити питання про співвідношення реальних потреб радянської української економіки у робочій силі та підготовки фахівців через механізм запровадження шкільної реформи.

Статистичні джерела дають можливість дослідити динаміку відкриття політехнічних шкіл та кількість учнів, які там навчалися. Аналізуючи матеріали Всесоюзних переписів населення, можна визначити чисельність дітей, охоплених трудовим навчанням після Другої світової війни. Чимало статистичних матеріалів були опубліковані, зокрема у щорічнику «Народне господарство». Розглядати матеріали статистики краще у зв'язку з документами планування. Це дає можливість з'ясувати, наскільки успішною була реформа середньої освіти. Наприклад, проаналізувавши дані семирічного плану щодо кількості шкіл та контингенту учнів за 1959–1965 рр. Вінницького обласного відділу народної освіти, встановлено, що планові показники не збігалися із фактичними. Згідно з «перспективним планом запровадження виробничого навчання у середніх трудових політехнічних школах Вінницької області» планувалося відкрити «нових» у «1959 р. – 319, 1960 р. – 322, 1961 р. – 304, 1962 р. – 304, 1963 р. – 299, 1964 р. – 302, 1965 р. – 306»²⁰. Але у звіті Вінницького обласного відділу народної освіти середніх трудових політехнічних шкіл значилися такі дані: «1959 р. – 95, 1960 р. – 186, 1961 р. – 257, 1962 р. – 281, 1963 р. – 293, 1964 р. – 297, 1965 р. – 301»²¹. Отже, план створення трудової

¹⁸ Приказы и инструктивные указания Министерства просвещения УССР // ДАВО. – Ф. 4897. – Оп. 2. Спр. 279. 321 арк.

¹⁹ Кукулин И., Майофис М., Сафронов П. ...

²⁰ Материалы по семилетнему плану (план, контингенты учащихся) за 1959–1965 годы // ДАВО України. – Ф. 4897. Оп. 4. – Спр. 142. – Арк. 2.

²¹ Материалы по семилетнему плану (план, контингенты учащихся) за 1959–1965 годы // ДАВО України. – Ф. 4897. – Оп. 4. – Спр. 142. – Арк. 3.

політехнічної школи у Вінницькій області залишився невиконаним. Дані статистики дають змогу поставити питання як про вище згадану «нерівність іншого порядку», так і про певний опір на місцях щодо впровадження реформи, який чинили у пасивний спосіб місцеві чиновники, які були не тільки чиновниками, але й батьками, а тому могли розглядати майбутнє своїх дітей в інший спосіб, ніж його пропонувала шкільна реформа.

Періодика як джерело відіграє важливу роль у дослідженні шкільної реформи. Особливу цінність становлять матеріали «Комсомольської правди» – друкованого органу ЦК ВЛКСМ. Ця газета була одним із найпопулярніших видань у СРСР. Її тираж складав близько 7–8 мільйонів примірників. Газетні матеріали використовували для підготовки доповідей на конференціях, з'їздах. На шпальтах «Комсомольської правди» публікувалися статті, повідомлення, листи читачів, які прямо чи опосередковано стосувалися реалізації шкільної реформи.

У роботі з періодичними матеріалами доречно використовувати методи контент-аналізу. На початковому етапі цієї роботи необхідно задати параметри аналізу. З цією метою використовують кодування, що допоможе «виявити латентні аспекти змісту, що репрезентують в кількісних параметрах основні тематичні блоки»²². Перша одиниця аналізу – це реформа школи, а саме: цілі, завдання, організація. Необхідно також проаналізувати за газетними публікаціями образ учня та образ вчителя. Оскільки головною метою реформи проголошувалося інтеграція школярів у виробництво та поповнення лав робітничого класу, важливо дослідити як ця теза була відображена у публікаціях газети «Комсомольська правда».

У 1958 р. на сторінках газети «Комсомольська правда» було надруковано 22 статті, присвячені проблемам радянської школи. З них 13 – про шкільну реформу, 9 – про вчителя. У цих публікаціях зроблений акцент на виробничому навчанні. Однак відсутні публікації про нові навчальні плани, програми загальноосвітньої школи. У наступному році кількість статей про шкільну реформу значно збільшується – до 33. Головний акцент робився на успішній роботі учнів на виробництві. У публікаціях про вчителів мова йшла про заміну того, хто вчить – вчителя на робітника на виробництві. Робочий на виробництві або селі стає головним авторитетом для учнів, він передає свої знання, форми поведінки, навички. Вчитель, репрезентований на шпальтах газети, при цьому користується авторитетом лише за умови роботи на виробництві або селі разом з учнями.

У 1960 р. значно знизилася кількість статей про реформу загальноосвітньої школи – до 12. У газеті школяр постає дорослим працівником у колективі, який виконує економічні плани і допомагає державі. Щодо вчителя тематика публікацій залишалася незмінною – вчителю необхідно перевчитися, щоб викладати свої предмети для успішного застосування у праці, а також пройти «ініціацію», яка передбачає фізичну працю. Характерною особливістю публікацій у 1960 р. була актуалізація проблем, що постали внаслідок реалізації шкільної реформи. У 1961 р. значно збільшилася кількість статей, присвячених проблемам шкільної реформи. У 1963 р. різко збільшилася кількість статей з критикою виробничого навчання,

---

²² Контент-анализ СМИ: проблемы и опыт применения / ред. В. А. Мансуров. – Москва: Институт социологии РАН, 2010. – С. 10.

зокрема виробничої практики. У цьому ж році продовжується негативна динаміка згадки образу робочого школяра. Таких публікацій було 4 за весь рік. Навпаки збільшувалася кількість матеріалів, присвячених необхідності вивчення у школі загальноосвітніх предметів. У 1964 р. проблем політехнічного навчання в СРСР ставало все більше, реформа почала згортатися, тому у «Комсомольській правді» остаточно змінилася тематики публікацій про школу. Виробниче навчання було остаточно дискредитовано.

Спогади, щоденники, приватне листування належать до так званих «его-документів». Вони відіграють неабияку роль у формуванні джерельної бази аналізу шкільної реформи, що вона була спрямована на «моральну інженерію» дещо нового за своїми смисловими орієнтирами покоління радянських людей. Зміни у світогляді та поведінці радянської молоді, проаналізовані у роботі Джуліани Фюрст «Останнє сталінське покоління», стосувались усвідомлення свого місця у суспільстві, та, як доводить дослідниця, це місце не завжди й не усюди усвідомлювалось у рамках суто радянської парадигми. Нова генерація поступово відходила від втілення в життя настанов партії й комсомолу (стиляги – яскравий, але не єдиний приклад такого відходу). А відтак спроба шкільної реформи може розглядатися і як спроба упокорення молоді «суспільно-корисною працею» не у таборах, а безпосередньо у школах. У цьому контексті до щоденників, спогадів тих, на кого була спрямована реформа, варто додати і спогади дітей-в'язнів трудових таборів. Наприклад, Петра Якіра, який так згадував роки, проведені у колонії: «У колонії всі працювали по чотири години на дві зміни, вчилися теж по чотири години. Випускала колонія ручні віялки. Мене призначили до ливарного цеху. Спочатку учнем формувальника, а потім формувальником. Норма була велика, але я її виконував. За роботу в гарячому цеху нам видавали щодня півлітра молока»²³. Порівняння спогадів пересічних дітей і дітей-в'язнів сталінського ГУЛАГу у контексті проголошених та реалізованих завдань шкільної реформи дозволяє плідно працювати над аналізом прихованих цілей політехнізації школи, а з тим підтвердити чи спростувати гіпотезу щодо перетворення шкіл на квазі-ГУЛАГ як одне із завдань реформи 1958–1964 рр.

Отже, джерельна база є досить репрезентативною і включає такі різновиди джерел: документи комуністичної партії, вищих органів влади, статистичні матеріали, документи особистого походження, періодичні видання. Вищезазначені джерела дають змогу реконструювати процес реалізації проведення шкільної реформи в СРСР у 1958 р. Однак, для того щоб вилучити адекватну інформацію, необхідно комплексно використати наявні джерела, піддати їх критичному аналізу, ретельно проаналізувати та зіставити наявні в них відомості. Перспективним напрямом подальшої роботи із джерельною базою може стати її розширення за рахунок аналізу стенограм дискусій наукового-дослідних педагогічних інститутів щодо впровадження реформи, залучення матеріалів республіканської та місцевої преси, які містять дані щодо локальної специфіки, художніх текстів – кіно, повістей, оповідань, віршів, в яких реформа шкільної освіти або була тлом для подій, або ставала центральною смислоутворюючою темою.

---

²³ Якир П. Детство в тюрьме: мемуары / авт. предисл. Ю. Телесин. – Лондон: Macmillan, 1972. – С. 59.

References

- XIX syezd kommunisticheskoy partii Sovetskoho soiuza: stenograficheskiy otchet (1952). Moskva: Hosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury. [in Russian].
- XX syezd kommunisticheskoy partii Sovetskoho soiuza: stenograficheskiy otchet (1956). Moskva: Hosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury. [in Russian].
- Abakumov, A. A. (1974). Narodnoe obrazovanye v SSSR. Obshcheobrazovatelnaia shkola. Sbornik dokumentov. 1917–1973 hh. Moskva: Pedahohyka. [in Russian].
- Fürst, J. (2010). Stalin's Last Generation. Soviet Post-War Youth and the Emergence of Mature Socialism. Oxford. [in English].
- Furst, J. (2006). The Arrival of Spring? Changes and Continuities in Soviet Youth Culture and Policy between Stalin and Khrushchev. In: Jones P. (ed.). The Dilemmas of De-Stalinization. Negotiating Cultural and Social Change in the Khrushchev Era. L.: Routledge, 135–153. [in English].
- Kharkhordin, O. (1999). The Collective and the Individual in Russia. A Study of Practices. Berkeley: University of California Press, 279–303. [in English].
- Mansurov, V. A. (ed.). (2010). Kontent-analiz SMI: problemy i opyt primeneniya [Content analysis media. Problems and experience of application], Moskva: Institut sotsyolohii RAN. [in Russian].
- Kukulin, Y. & Maiofis, M. & Safronov, P. (2015). Ostrova utopii: Pedahohicheskoe i sotsyalnoe proektirovanie poslevoennoy shkoly (1940–1980-e), Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. [in Russian].
- Maiofis, M. (2015). Predvestyia «ottepely» v sovetskoi shkolnoi polytyke pozdnestalynskogo vremeni. *Ostrova utopii – Utopian Islands*. Moskva. [in Russian].
- Materialy po semiletnemu planu (plan, kontinhenty uchashchikhsia) za 1959–1965 hody. [*Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koy oblasti – State Archives of Vinnytsia Oblast*], (fund 4897, description 4, case 142).
- Materialy po semiletnemu planu (plan, kontinhenty uchashchikhsia) za 1959–1965 hody. [*Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koy oblasti – State Archives of Vinnytsia Oblast*], (fund 4897, description 4, case 142).
- Materialy po semiletnemu planu (plan, kontinhenty uchashchikhsia) za 1959–1965 hody. [*Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koy oblasti – State Archives of Vinnytsia Oblast*], (fund 4897, description 4, case 142).
- Ob ukreplenii svyazi shkoly s zhizniu. From http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5337.htm
- Prikazy i instruktyvnye ukazaniya Ministerstva prosveshcheniya USSR. [*Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koy oblasti – State Archives of Vinnytsia Oblast*], (fund 4897, description 2, case 279).
- Resheniya partii i pravitelstva po khoziaystvennym voprosam. 1917–1967 hh. Sbornik dokumentov za 50 let (1967), Moskva: Politizdat, T. 2. 1929–1940 hh.
- Safronov, P. (2015). Ideia polytekhnyzatsyy v otechestvennoi shkolnoi politike: podgotovka reformy 1958 hoda y krizis ehalitarnoi ideolohii. *Ostrova utopii – Utopian Islands*. Moskva. [in Russian].
- Stalyn, Y. V. (1952). Ekonomicheskie problemy sotsyalizma v SSSR, Moskva: Izdatelstvo Politicheskoy Literatury.
- Svodki, svedeniya, perepiski s uchrezhdeniyami predpriyatiyami orhanizatsiyami Vynnytsy po voprosam vypolneniya zhylyshchnoho kapitalnogo stroytelstva y vypolneniya proizvodstvennykh planov [*Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koy oblasti – State Archives of Vinnytsia Oblast*], (fund 151, description 10, case 63).
- Ul, K. (2011). Pokolenie mezhdzhu «heroicheskim proshlym» i «svetlym budushchim»: rol molodezhy vo vremia «ottepeli». *Antropolohicheskii forum – Anthropological forum*, 15. [in Russian].
- Yakir, P. (1972). Detstvo v tiurme: Memuary / avt. predisl. Yu. Telesin, London: Macmillan, 1972. [in Russian].